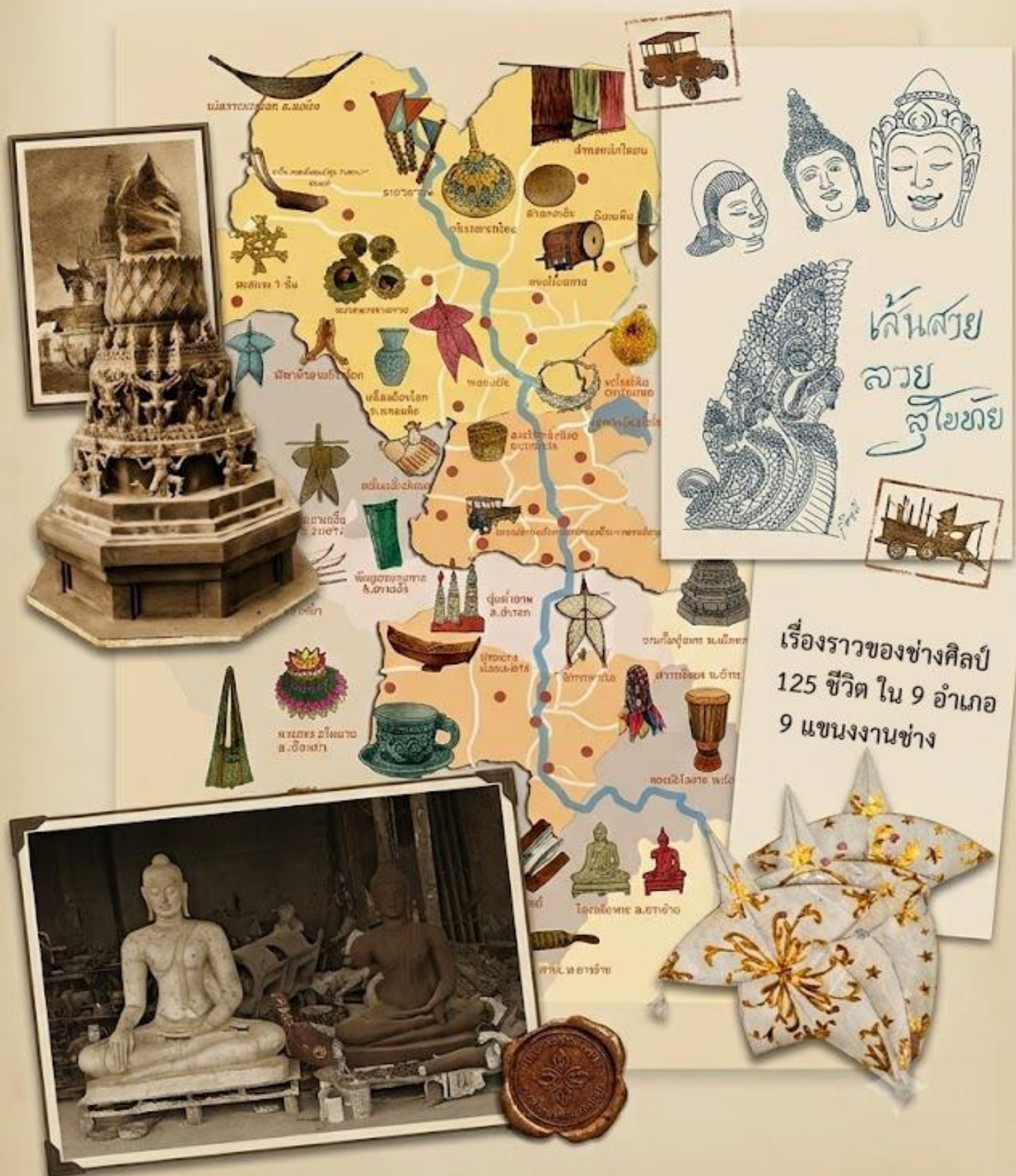

ช่างศิลป์ถิ่นสุโขทัย

มรดกมีชีวิตจากเมืองรุ่งอรุณแห่งความสุข

เรื่องราวของช่างศิลป์
125 ชีวิต ใน 9 อำเภอ
9 แขนงงานช่าง

ช่างศิลป์ถิ่นสุโขทัย

มรดกมีชีวิตจากเมืองรุ่งอรุณแห่งความสุข

เรื่องราวของช่างศิลป์ 125 ชีวิต ใน 9 อำเภอ 9 แขนงงานช่าง
ฉบับอ่านง่ายสำหรับคนทั่วไป เรียบเรียงจากการสำรวจภาคสนาม
พ.ศ. 2565-2566

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เกิดจากการเดินทางสำรวจตลอดสองปี พ.ศ. 2565 ถึง 2566 ทัวทั้ง 9 อำเภอของจังหวัดสุโขทัย ผ่านการสัมผัสความรู้สึก สัมผัสบรรยากาศร่วมไปกับการเรียนรู้ผู้คนในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการนั่งดูช่างทอผ้า นั่งดูช่างปั้นหม้อขึ้นรูปดินบนแป้นหมุน ฟังช่างตีมีดเล่าเรื่องเตาไฟ และจดบันทึกทุกอย่างที่ได้เห็นได้ยิน จนรวบรวมข้อมูล "ช่างศิลป์ท้องถิ่น" ได้ถึง 125 คน ใน 9 สาขางานช่าง

ข้อมูลทั้งหมดนั้นถูกบันทึกไว้ในรายงานฉบับสมบูรณ์สองเล่มหนา รวมกันหลายร้อยหน้า เต็มไปด้วยตาราง แบบสำรวจ และภาษาวิชาการ ซึ่งคนทั่วไปอาจไม่มีโอกาสได้เปิดอ่าน ทั้งที่เรื่องราวช่างในนั้นสนุก อบอุ่น และสำคัญเกินกว่าจะถูกเก็บไว้บนหิ้ง

หนังสือเล่มนี้จึงถูกเรียบเรียงขึ้นใหม่ทั้งหมด ด้วยภาษาที่อ่านง่าย แบบสารคดี เพื่อพาผู้อ่านไปรู้จักช่างศิลป์ตัวจริงของสุโขทัย ตั้งแต่ช่างสังคโลกผู้สืบทอดลายปลาอายุ 700 ปี หมูบ้านที่ปั้นหม้อกันทั้งหมู่บ้าน ไปจนถึงชุมชนที่ใช้ "ว่าว" ปลดหนี้ให้ทั้งตำบล พร้อมพาไปดู "แผนที่ทางวัฒนธรรม" ที่ปักหมุดมรดกภูมิปัญญาไว้ทั้งจังหวัด และชวนคิดว่า เราทุกคนจะช่วยกันรักษาสິงเหล่านี้ไว้ได้อย่างไร ก่อนที่ช่างรุ่นสุดท้ายจะวางมือขอขอบคุณครูช่างศิลป์ทุกท่านที่เปิดบ้านต้อนรับ เปิดใจเล่าเรื่อง และยอมให้บันทึกภาพการทำงาน รวมถึงชาวสุโขทัยทุกคนที่ยังคงรักษาลมหายใจของงานช่างไว้จนถึงทุกวันนี้

สารบัญ

คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทที่ 1 เมืองที่ศิลปะไม่เคยหลับ	1
บทที่ 2 ภารกิจตามหาช่างศิลป์	5
บทที่ 3 ศิลป์เก่าแขนงแห่งสุขุขทัย	9
บทที่ 4 สามอำเภอเมืองเก่า: ชุมทรัพย์ 101 ช่าง	15
บทที่ 5 หกอำเภอที่รอการค้นพบ	19
บทที่ 6 แผนที่ทางวัฒนธรรม: ปักหมุดมรดกทั้งจังหวัด	24
บทที่ 7 สังคโลก: เจ็ดร้อยปีบนเนื้อดิน	30
บทที่ 8 บ้านทุ่งหลวง: หมู่บ้านที่ทั้งหมู่บ้านปั้นดิน	33
บทที่ 9 ว้าวพระร่วง พระลือ: ตำนานที่พาชุมชนพันนี้	38
บทที่ 10 งานที่กำลังจะหายไป	42
บทที่ 11 บ้าน วัด โรงเรียน: สูตรสืบสานให้ยั่งยืน	45
บทส่งท้าย ไปสุขุขทัยครั้งหน้า มองให้ลึกกว่าโบราณสถาน	49
ภาคผนวก ก ทำเนียบครูช่างศิลป์ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้	50
ภาคผนวก ข ที่มาของหนังสือ	52

บทที่ 1 เมืองที่ศิลปะไม่เคยหลับ

ถ้าพูดถึง "สุโขทัย" ภาพแรกที่ลอยขึ้นมาในใจของคนส่วนใหญ่ คงเป็นพระพุทธรูปปางลีลาอันอ่อนช้อย เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ยามพระอาทิตย์ตก หรือแสงเทียนนับพันดวงในคืนลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ นั่นคือสุโขทัยในฐานะ "เมืองเก่า" อายุกว่า 700 ปี ที่เริ่มรุ่งเรืองมาตั้งแต่ราว พ.ศ. 1780

แต่สุโขทัยไม่ได้มีดีแค่โบราณสถาน ประวัติศาสตร์จารึกไว้ว่าที่นี่คือ "รุ่งอรุณแห่งความสุข" ยุคทองของการค้าขายที่ผู้คนไปมาหาสู่กันไม่ขาดสาย และการไปมาหาสู่กันนี้เองที่บ่มเพาะ "สกุลช่าง" หลากหลายแขนงขึ้นในแผ่นดินนี้ งานช่างสุโขทัยได้รับการยกย่องว่างดงามวิจิตรที่สุดสมัยหนึ่งของไทย ทั้งในด้านแนวคิด รูปแบบ และเนื้อหา

พุทธศิลป์สุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย

ปี พ.ศ. 2534 อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกจากยูเนสโก (UNESCO) จากคุณค่าแห่งมรดกทางวัฒนธรรม ในฐานะผลงานชิ้นเอกที่เกิดจากการสร้างสรรค์อันชาญฉลาดของมนุษย์ และเป็นหลักฐานยืนยันอารยธรรมที่เคยรุ่งเรือง ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2562 ยูเนสโกยังประกาศให้สุโขทัยเป็น 1 ใน 66 เมืองจากทั่วโลกในเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ (Creative Cities Network) สาขาหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน ซึ่งเท่ากับบอกว่า สุโขทัยไม่ใช่แค่เมืองที่ "เคย" สร้างสรรค์ แต่เป็นเมืองที่ "ยังคง" สร้างสรรค์อยู่ทุกวันนี้

หลักฐานที่ชัดที่สุดว่าศิลปะของเมืองนี้ยังหายใจอยู่ คือปฏิทินงานประเพณีที่แน่นตลอดทั้งปี ตัวอย่างงานสำคัญที่จัดต่อเนื่องทุกปี ได้แก่

มกราคม — งานวันพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีพิธีบวงสรวงและขบวนแห่สักการะ

กุมภาพันธ์ — งานสักการะพระแม่ย่าและงานกาชาด ริมแม่น้ำยม

เมษายน — ประเพณีสงกรานต์สักการะพระร่วงเจ้า และประเพณีแห่ช้างบวชนาคของชาวไทยพวนบ้านหาดเสี้ยว ที่แห่นาคด้วยขบวนช้างตามคติพระเวสสันดรชาดก ประเพณีสงกรานต์สักการะพระร่วงเจ้า และประเพณีแห่ช้างบวชนาคของชาวไทยพวนบ้านหาดเสี้ยว ที่แห่นาคด้วยขบวนช้างตามคติพระเวสสันดรชาดก

พฤษภาคม — ประเพณีบุญบั้งไฟบ้านหัวแรด อำเภอบ้านด่านลานหอย

ตุลาคม — ประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะและการแข่งเรือพาย

พฤศจิกายน — ประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ไฮไลท์ของปี มี
ทั้งประกวดกระทงใหญ่ กระทงเล็ก พนมหมาก พนมดอกไม้ โคมชัก
โคมแขวน และการแสดงแสงสีเสียงที่คนทั้งโลกรู้จัก

ธันวาคม — เทศกาลวันพืชมงคลเขาหลวง

ลองมองงานประเพณีเหล่านี้ให้ลึกลงไปอีกชั้น จะพบว่าเบื้องหลังความ
งามทุกอย่างมีร่องรอยของ "ฝีมือช่าง" ซ่อนอยู่เสมอ กระทงและพนม
ดอกไม้คืองานเครื่องสดและงานจักสาน ตะคันหรือฝาประที่ปักที่จุดไฟนับพัน
ดวงคืองานเครื่องปั้นดินเผา เสียงดนตรีไทยในงานคือฝีมือช่างทำและซ่อม
เครื่องดนตรี ชุดผ้าไทยย้อนยุคที่ผู้คนสวมใส่คืองานผ้าทอ กล่าวได้ว่างาน
ประเพณีของสุโขทัยคือ "เวทีแสดงผลงานประจำปี" ของช่างศิลป์ท้องถิ่น
นั่นเอง

การทำกระทงจากใบตองและใบลาน ชุมชนลิไท ตำบลเมืองเก่า

คำถามสำคัญจึงไม่ใช่ว่าสุโขทัยมีศิลปะหรือไม่ แต่คือ ใครกันคือคนที่
อยู่เบื้องหลังงานเหล่านี้ พวกเขาอยู่ที่ไหน มีชีวิตอย่างไร และเมื่อพวกเขา
แก่ตัวลง จะมีใครสืบทอดฝีมือต่อหรือไม่ นี่คือจุดเริ่มต้นของการเดินทาง
ตามหาช่างศิลป์ทั่วทั้ง 9 อำเภอ ที่หนังสือเล่มนี้จะพาไป

บทที่ 2 การกิจตามหาช่างศิลป์

"ช่างศิลป์ท้องถิ่น" ในความหมายของหนังสือเล่มนี้ ไม่ใช่ศิลปินที่จัดแสดงผลงานในหอศิลป์ แต่คือคนธรรมดาในหมู่บ้าน ที่มีฝีมือเชิงช่างสั่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้รับการฝึกฝนมายาวนาน ยายที่ทอผ้าได้ถุนบ้าน ลุงที่เหลาไม้ไผ่ทำวาว ป้าที่พับใบตองเป็นกระทงงามในงานบุญ หรือช่างปั้นที่ขึ้นรูปหม้อดินวันละเป็นร้อยใบ พวกเขาเหล่านี้คือผู้เก็บรักษาความรู้ที่ไม่มีบันทึกไว้ในตำราเล่มใด

ปัญหาคือความรู้แบบนี้ส่วนใหญ่สืบทอดกันในครอบครัวและชุมชนเท่านั้น เมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ข้าวของเครื่องใช้ผลิตจากโรงงานได้ถูกกว่าเร็วกว่า งานหัตถศิลป์จึงค่อย ๆ หมดความสำคัญลง ช่างหลายแขนงแก่ตัวลงโดยไม่มีใครมาขอเรียนวิชา ความรู้ที่ใช้เวลาสั่งสมมาทั้งชีวิต หรืออาจจะหลายชั่วอายุคน เสี่ยงที่จะหายไปพร้อมกับเจ้าของภายในรุ่นเดียว

งานจักสานที่เคยเป็นเครื่องใช้ประจำบ้านของคนสุโขทัย

ด้วยความกังวลนี้ จึงเกิดภารกิจง่าย ๆ แต่ยิ่งใหญ่ขึ้นมา นั่นคือ ออกตามหาช่างศิลป์ทั่วจังหวัดสุโขทัยให้พบ บันทึกตัวตน เรื่องราว และวิชาความรู้ของพวกเขาไว้อย่างเป็นระบบ ก่อนที่จะสาบสูญไป โดยมีวิทยาลัยชุมชนสุโขทัยเป็นแกนกลาง ร่วมกับหน่วยงานด้านการอุดมศึกษาและวัฒนธรรมของจังหวัด

การเดินทางแบ่งเป็นสองระลอก ระลอกแรก ปี พ.ศ. 2565 ลงพื้นที่ 3 อำเภอที่เป็นหัวใจประวัติศาสตร์ คือ เมืองสุโขทัย สวรรคโลก และศรีสัชนาลัย ส่วนระลอกที่สอง ปี พ.ศ. 2566 ตามเก็บอีก 6 อำเภอที่เหลือ คือ ท่งเสี้ยน บ้านด่านลานหอย กงไกรลาศ คีรีมาศ ศรีนคร และศรีสำโรง

วิธีทำงานมีอยู่ 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาเอกสารและข้อมูลพื้นฐานของแต่ละพื้นที่ พร้อมสอบถามปราชญ์ชุมชนและผู้นำท้องถิ่นว่าในละแวกนั้นมีใครทำงานช่างอยู่บ้าง เพื่อร่างเป็นแผนที่ขั้นต้นก่อนลงพื้นที่จริง

ขั้นที่ 2 ลงพื้นที่ภาคสนาม ใช้แบบสำรวจที่มีโครงสร้างร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์ จัดบันทึกพร้อมเก็บภาพถ่ายการทำงานของช่างทุกราย

ขั้นที่ 3 นำข้อมูลที่ได้มาปึกหมุดลงแผนที่ทางวัฒนธรรม และจัดเก็บเข้าฐานข้อมูลดิจิทัลอย่างเป็นระบบ

ขั้นที่ 4 ถอดองค์ความรู้ของงานช่างที่โดดเด่น พัฒนาเป็นหลักสูตรแล้วทดลองเปิดสอนจริงให้คนในพื้นที่ได้เรียน

กรอบการค้นหาคครอบคลุมงานช่าง 10 สาขา ตามการแบ่งประเภทงานช่างฝีมือของไทย ได้แก่

สาขาที่ 1 งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์ และจิตรกรรม

สาขาที่ 2 งานเครื่องดนตรี คือการสร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย

สาขาที่ 3 งานโลหะศิลป์ ได้แก่ เครื่องเงิน เครื่องทอง งานคร่ำ และ
ถนิมพิมพาภรณ์

สาขาที่ 4 งานเครื่องจักสาน ทั้งย่านลิเภา ไม้ไผ่ เครื่องหวาย และ
เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

สาขาที่ 5 งานเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ งานเซรามิก สังกโลก เครื่อง
เคลือบ และเครื่องปั้นดินเผา

สาขาที่ 6 งานผ้าและสิ่งถักทอ ทั้งงานทอ ถัก ปัก พิมพ์ บาติก และ
การเขียนผ้าลายอย่าง

สาขาที่ 7 งานปูนปั้นและงานไม้ ได้แก่ ช่างไม้ ช่างปูน ช่างปรุรงเรือน
และช่างสลัก

สาขาที่ 8 งานศาสตราวุธ เช่น กริช และเครื่องศาสตราวุธไทย

สาขาที่ 9 งานเครื่องสด ได้แก่ งานแทงหยวก งานดอกไม้ ใบตอง
และมาลาพันดวง

สาขาที่ 10 งานเครื่องรักและเครื่องเงิน

ผลปรากฏว่าพบช่างจริงใน 9 สาขาแรก ส่วนสาขาที่ 10 คืองาน
เครื่องรักเครื่องเงินนั้น สํารวจครบทั้งจังหวัดแล้วยังไม่พบช่างในพื้นที่

ทั้งจังหวัดพบช่างศิลป์รวม 125 คน แบ่งเป็น 101 คนใน 3 อำเภอแรก และอีก 24 คนใน 6 อำเภอหลัง ช่างที่อายุน้อยที่สุดเพียง 19 ปี ส่วนอาวุโสที่สุดอายุถึง 86 ปี

บางคนทำงานช่างเป็นอาชีพหลักเลี้ยงครอบครัว บางคนทำเป็นงานจิตอาสาในงานบุญโดยไม่รับค่าตอบแทนสักบาทแต่มีอีกตัวเลขหนึ่งที่ทำให้ต้องหยุดคิด เมื่อถามช่างว่างานของท่านมีผู้สืบทอดหรือไม่ คำตอบแบ่งเกือบครึ่งต่อครึ่ง พุดง่าย ๆ คือช่างเกือบครึ่งจังหวัดกำลังทำงานของตนเป็น "รุ่นสุดท้าย" และนี่คือเหตุผลว่าทำไมเรื่องราวในบทต่อ ๆ ไปจึงไม่ใช่แค่เรื่องน่ารู้ แต่เป็นเรื่องเร่งด่วน

บทที่ 3 ศิลป์เก่าแขนงแห่งสุโขทัย

ก่อนออกเดินทางไปตามอำเภอต่าง ๆ มาทำความรู้จักงานช่างทั้ง 9 สาขาที่พบจริงในสุโขทัยกันก่อน เพื่อให้เห็นภาพว่าแต่ละแขนงคืออะไร ซ่อนอยู่ตรงไหนในชีวิตประจำวัน และพบช่างมากน้อยเพียงใดในสาม อำเภอแรกที่สำรวจ

สาขาที่ 1 งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์ และจิตรกรรม พบช่าง 15 คน คืองานช่างที่รับใช้ศรัทธา ตั้งแต่การเขียนภาพจิตรกรรม งานปั้นประดับวัด งานหล่อพระพุทธรูป ไปจนถึงงานประดิษฐ์ในงานบุญ อย่างพวงมโหตร และการฉลุตอกกระดาษเป็นลวดลายประดับศาลา ในอดีตผู้คนนิยมสร้างงานศิลปะถวายวัดกันจนกลายเป็นค่านิยมทางสังคม นี่คือเหตุผลที่งานพุทธศิลป์เคยเฟื่องฟูที่สุด และเหตุผลเดียวกันก็อธิบายว่าทำไมเมื่อค่านิยมเปลี่ยน ช่างแขนงนี้จึงค่อย ๆ ลดจำนวนลง

สาขาที่ 1 งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์ และจิตรกรรม — งานหล่อพระพุทธรูป

สาขาที่ 2 งานเครื่องดนตรี พบช่าง 6 คน คือการสร้างและซ่อมเครื่องดนตรีไทย ซึ่งต้องรู้ทั้งงานไม้ งานกลึง และต้องมี "หู" ที่แม่นยำ ซึ่งเป็นหนึ่งในสองสาขาที่มีแนวโน้มการสืบทอดดีที่สุดในสุโขทัย

สาขาที่ 2 งานเครื่องดนตรี — เครื่องดนตรีกะเหรี่ยง

สาขาที่ 3 งานโลหะศิลป์ พบช่าง 3 คน คือเครื่องเงินเครื่องทอง งานคร่ำ และเครื่องประดับโบราณที่เรียกกันว่า "ถนิมพิมพาภรณ์" จำนวนน้อยแต่ทรงคุณค่ามาก โดยเฉพาะที่ศรีสัชนาลัยซึ่งทำเครื่องเงินเครื่องทองลายโบราณด้วยกรรมวิธีเฉพาะถิ่นที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ จนกลายเป็นของขึ้นชื่อระดับประเทศ

สาขาที่ 3 งานโลหะศิลป์ — เครื่องทองลายโบราณ และเครื่องเงินลายโบราณ

สาขาที่ 4 งานเครื่องจักสาน พบช่างมากที่สุดถึง 33 คน คือการสานไม้ไผ่ หวาย ใบลาน ใบตาล เป็นข้าวของเครื่องใช้ ตั้งแต่กระบุง ตะกร้า กระดัง ฝาชี ไปจนถึงตาลปัตรพระ และที่หลายคนคาดไม่ถึง คือ "ว่าว" ก็จัดเป็นงานจักสานด้วย เพราะหัวใจอยู่ที่การผ่าและเหลาไม้ไผ่ขึ้นโครง แม้จะมีช่างมากที่สุด แต่กลับเป็นสาขาที่เสี่ยงขาดผู้สืบทอดมากที่สุดเช่นกัน เพราะปัจจุบันมีของสำเร็จรูปราคาถูกมาแทนที่

สาขาที่ 3 งานเครื่องจักสาน — ว่าวพระร่วง

สาขาที่ 5 งานเครื่องปั้นดินเผา พบช่าง 7 คน คือพระเอกของสุโขทัย ครอบคลุมตั้งแต่เครื่องสังคโลกเคลือบงามที่เคยเป็นสินค้าส่งออกสมัยกรุง

เก่า ไปจนถึงหม้อดินเผาแบบไม่เคลือบที่ใช้หุงหาอาหารในครัวเรือน เป็นสาขาที่มีแนวโน้มการสืบทอดดีที่สุด

สาขาที่ 5 งานเครื่องปั้นดินเผา — เครื่องสังคโลกสุโขทัย งานช่างที่เป็นหน้าตาของเมือง

สาขาที่ 6 งานผ้าและสิ่งถักทอ พบช่าง 16 คน ครอบคลุมการทอ ถัก ปัก พิมพ์ บาติก และการเขียนผ้าลายอย่าง สุโขทัยมีทั้งผ้าตีนจกฝีมือชาวไทยพวนหาดเลี้ยวอันลือชื่อ ผ้ามัดหมี่จากครอบครัวช่างที่ย้ายถิ่นมาจากอีสาน และผ้าทอพื้นเมืองอีกนับไม่ถ้วน เป็นสาขาที่กระจายตัวกว้างที่สุดสาขาหนึ่ง เพราะเกือบทุกอำเภอมีกลุ่มทอผ้าของตัวเอง

สาขาที่ 6 งานผ้าและสิ่งถักทอ — ผ้าตีนจกศรีสัชนาลัย ภูมิปัญญาการทอของชาวไทยพวน

สาขาที่ 7 งานปูนปั้นและงานไม้ พบช่าง 10 คน คือฝีมือของช่างไม้ ช่างปูน ช่างปรุ้งเรือน และช่างแกะสลัก ที่สร้างทั้งบ้านเรือน เกวียนโบราณ กรงนก กรอบพระ ไปจนถึงลวดลายปูนปั้นประดับศาสนสถาน งานไม้แกะสลักของเมืองสุโขทัยจัดว่ามีชื่อเสียงมากเป็นพิเศษ

สาขาที่ 7 งานปูนปั้นและงานไม้ — งานแกะสลักแบบสุโขทัย

สาขาที่ 8 งานศาสตราวุธ พบช่างเพียง 3 คน คือการตีมีด ตีดาบ และทำเครื่องมือคมทุกชนิด รวมถึงฝักมีดฝักดาบ ฟังดูเป็นงานของนักรบโบราณ แต่แท้จริงคือช่างตีเหล็กที่ทำมีดพรว้าเครื่องมือเกษตรให้ชาวบ้านใช้กันทุกวันนี้เอง เป็นอีกสาขาที่เหลือช่างน้อยเต็มที

สาขาที่ 8 งานศาสตราวุธ — มีดพก มีดเหน็บ สลักลาย และการทำฝักมีด

สาขาที่ 9 งานเครื่องสด พบช่าง 8 คน คืองานประดิษฐ์จากวัสดุธรรมชาติสด ๆ อย่างดอกไม้ ใบตอง ใบลาน และการแทงหยวก ใช้ในงานบุญ งานแต่ง งานศพ และงานประเพณี ความงามของมันอยู่ได้ไม่กี่วันก็เหี่ยวแห้ง ช่างจึงต้องทำใหม่ทุกครั้ง ความรู้แขนงนี้จึงอยู่ใน "มือ" ล้วน ๆ ไม่มีชิ้นงานถาวรเก็บไว้ดูต่างหน้า และนั่นทำให้มันเปราะบางที่สุดในบรรดางานช่างทั้งหมด

สาขาที่ 9 งานเครื่องสด — ความงามชั่วคราวที่ต้องลงมือทำใหม่ทุกครั้ง

เก้าแขนงนี้ไม่ได้แยกขาดจากกัน ช่างคนหนึ่งอาจทำได้หลายอย่าง ช่างพุทธศิลป์อาจทำวาวเก่ง ช่างไม้อาจสานกรงนกงาม และทุกแขนงล้วนมาบรรจบกันในงานประเพณีของเมือง เหมือนวงดนตรีวงใหญ่ที่เครื่องดนตรีแต่ละชิ้นต่างมีเสียงของตัวเอง

บทที่ 4 สามอำเภอเมืองเก่า: ชุมทรัพย์ 101 ช่าง

การเดินทางระลอกแรกในปี พ.ศ. 2565 เจาะลึก 3 อำเภอที่เป็นแกนประวัติศาสตร์ของจังหวัด ผลที่ได้เกินความคาดหมาย เพราะพบช่างศิลป์มากถึง 101 คน กระจายอยู่ครบทั้ง 9 สาขา

อำเภอแรก ศรีสัชนาลัย คืออาณาจักรของงานช่างตัวจริง พบช่างมากที่สุด 48 คน และพบงานถึง 8 สาขาในอำเภอเดียว ได้แก่

1. งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์ และจิตรกรรม
2. งานเครื่องดนตรี
3. งานโลหะศิลป์
4. งานเครื่องจักสาน
5. งานเครื่องปั้นดินเผา
6. งานผ้าและสิ่งถักทอ
7. งานศาสตราวุธ
8. งานเครื่องสด

ที่โดดเด่นที่สุดคืองานผ้าและสิ่งถักทอ ซึ่งแพร่หลายตั้งแต่ตำบลบ้านตึกไปจนถึงหาดเลี้ยว ถิ่นชาวไทยพวนที่ทอผ้าตีนจกเลื่องชื่อ รองลงมาคืองานโลหะศิลป์ เครื่องเงินเครื่องทองลายโบราณ ที่ช่างยังคงรักษาลวดลายและกรรมวิธีจากบรรพบุรุษไว้อย่างเหนียวแน่น เดินเข้าไปในชุมชนจะเห็นทั้งกี่ทอผ้าใต้ถุนบ้านและร้านทองโบราณเรียงรายราวกับเวลาเดินช้ากว่าที่อื่น

ผ้าทอตีนจกจากอำเภอสรีลักษ์นาลย์ งานช่างที่โดดเด่นที่สุดของพื้นที่

อำเภอที่สอง สวรรคโลก พบช่าง 26 คน และพบงาน 4 สาขา ได้แก่

1. งานเครื่องดนตรี 2. งานเครื่องจักสาน 3. งานศาสตราวุธ และ 4. งานเครื่องสด

จุดเด่นอยู่ที่งานจักสาน ในอดีตที่นี่เป็นแหล่งสานกระบุงและทำไม้คานที่ใช้คู่กัน เป็นเครื่องมือหาบของประจำบ้านของคนทั้งภูมิภาค ช่างกระจายอยู่ตามตำบลสวรรคโลก คลองยาง นาทุ่ง วังพิณพาทย์ และบางขลัง ปัจจุบันมีการต่อยอดเป็นวิสาหกิจชุมชนอย่าง "ไร่ฟุ้งเฟื่องเมืองบางขลัง" ที่กำลังสร้างชื่อ นอกจากนี้บ้านบางขลังยังพบร่องรอยการทำวาวโบราณ ซึ่งจะกลายเป็นเบาะแสสำคัญของเรื่องราวในบทที่ 9

อำเภอที่สาม เมืองสุโขทัย เมืองหลวงเก่า พบช่าง 26 คน และพบงาน 7 สาขา ได้แก่ 1. งานพุทธศิลป์ ศาสนศิลป์ และจิตรกรรม 2. งานเครื่อง

ดนตรี 3. งานโลหะศิลป์ 4. งานเครื่องจักสาน 5. งานเครื่องปั้นดินเผา 6. งานปูนปั้นและงานไม้ และ 7. งานเครื่องสด

ตัวอย่างงานช่างศิลป์หลากหลายสาขาที่พบในพื้นที่อำเภอศรีล้นหลาม

ช่างหนาแน่นเป็นพิเศษแถบตำบลเมืองเก่ารอบอุทยานประวัติศาสตร์ ที่ครองความโดดเด่นคืองานเครื่องปั้นดินเผาและงานไม้แกะสลักซึ่งมีชื่อเสียงที่สุด รองลงมาคืองานเครื่องสด โดยเฉพาะกระทงใบลานและปลาตะเพียนใบลานที่น่าสนใจคือช่างที่นี้ปรับตัวเข้ากับการท่องเที่ยวได้ดีหลายแห่งเปิดบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ ให้นักท่องเที่ยวเข้าชมและทดลองลงมือทำเครื่องสังคโลกด้วยตัวเอง โดยมีช่างตัวจริงยืนสอนช่าง ๆ

ข้อข้อสังเกตที่ลึกกว่าจำนวนช่าง คือสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า "วัฏจักรการสืบทอด" ซึ่งหมุนเป็นวงจร 4 ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ 1 ช่างรวมกลุ่มกันได้ ทำให้ชุมชนช่างเข้มแข็งขึ้น

ชั้นที่ 2 กลุ่มที่เข้มแข็งผลิตผลงานที่มีคุณค่าและคุณภาพสูงขึ้น

ชั้นที่ 3 ผลงานที่ดีมีโอกาสดึงดูดและได้รางวัล ซึ่งยิ่งตอกย้ำคุณค่าของงาน

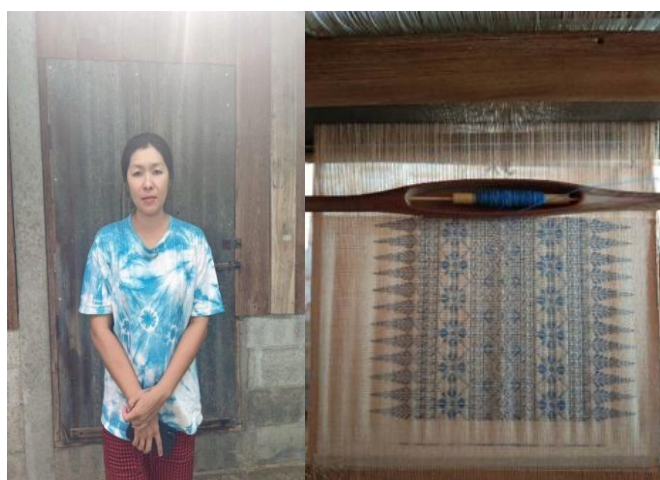
ชั้นที่ 4 เมื่องานมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับ คนรุ่นใหม่จึงมองเห็นและอยากเข้ามาสืบทอด แล้ววนกลับไปชั้นที่ 1 อีกครั้ง

ในทางกลับกัน ช่างที่ทำงานเดี่ยว ๆ ไร้กลุ่ม ไร้เวที มักเป็นกลุ่มแรกที่ถูกวิชาขาดตอนจากข้อมูลทั้งหมด งานช่างหนึ่งสาขาถูกเลือกมาพัฒนาเป็น "หลักสูตร" นำร่อง เพื่อพิสูจน์ว่าความรู้ของช่างสามารถถ่ายทอดสู่คนทั่วไปได้จริง เกณฑ์การเลือกดูจาก 4 เรื่อง คือ ความพร้อมของครูช่างในการถ่ายทอด ความพร้อมของพื้นที่เรียนรู้ รางวัลที่การันตีฝีมือ และการรวมกลุ่มที่ชัดเจน ผู้ชนะคืองานเครื่องปั้นดินเผา ในชื่อหลักสูตร

"การปั้นเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคโลก แบบสุโขทัย)" ซึ่งได้ทดลองเปิดสอนจริงโดยใช้ร้านสุเทพสังคโลกเป็นห้องเรียน เรื่องราวของสังคโลกจะเล่าเต็ม ๆ ในบทที่ 7 สามอำเภอแรกให้บทเรียนสำคัญข้อหนึ่ง คือ งานช่างศิลป์ไม่ได้ตายไปจากสุโขทัย มันแค่ซ่อนตัวอยู่ตามบ้านเรือนและชุมชน รอคนมาเห็นคุณค่า คำถามต่อมาคือ แล้วอีก 6 อำเภอที่ไม่ค่อยมีใครพูดถึง จะมีอะไรซ่อนอยู่บ้าง

บทที่ 5 หกอำเภอที่รอการค้นพบ

ปี พ.ศ. 2566 การเดินทางระลอกสองเริ่มขึ้น มุ่งหน้าสู่ 6 อำเภอที่แผนที่ท่องเที่ยวหม่อมงามยาม ครั้งนี้พบช่างศิลป์ 24 คน ใน 7 สาขา จำนวนอาจน้อยกว่ารอบแรก แต่ทุกคนล้วนมีเรื่องราวที่ทำให้ต้องจดบันทึกอย่างละเอียด อำเภอที่ 1 ห่งเสี้ยว อำเภอเหนือสุดที่วัฒนธรรมล้านนาไหลเข้ามาจากลำปาง พบช่าง 3 คน ใน 2 สาขา คือ งานเครื่องจักสาน และงานผ้าและสิ่งถักทอ ที่นี่มีครูกรรมธิการ สุนันตะเครี ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านแม่ทุเลา ผู้เรียนทอผ้าจากแม่ตั้งแต่เด็ก สมัยก่อนบ้านแถบนี้ปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองกันทุกหลังคาเรือน วันนี้ฝ้ายพื้นบ้านสูญพันธุ์ไปจากชุมชนแล้ว แต่ครูกรรมธิการรวมกลุ่มแม่บ้าน 12 คนตั้งแต่ปี 2559 ฟื้นการทอผ้าลายแซงถุงเป๋อ และผ้าห่มสะชะโตอันเป็นเอกลักษณ์ที่รับมาจากอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง พร้อมออกแบบลายใหม่อย่างลายดอกเสี้ยวที่บอกเล่าตัวตนของอำเภอ อำเภอเดียวกันนี้ยังมีครูกันยา ธรรมเสน ช่างสานแห และครูธิราภรณ์ อีสระธนาชัยกุล ช่างสานใบลานใบตาล

ครูกรรมธิการ สุนันตะเครี ช่างทอผ้าลายแซงและผ้าห่มสะชะโต อำเภอห่งเสี้ยว

อำเภอที่ 2 ศรีนคร พบช่าง 3 คน ใน 3 สาขา คือ งานพุทธศิลป์ งานปูนปั้นและงานไม้ และงานศาสตราวุธ ได้แก่ ครูพลอย ฉันทะมิตร ช่างทำต้นมโหตร พวงมาลา และเต่าร้างประดับงานบุญ ครูกิตติกา ปรีชาธนาสกุล ช่างทำกรอบรูปไม้และกรอบกล่องพระ และที่ไม่ธรรมดาคือครูสมพร แดงไม้ ช่างตีมีดหญิงผู้ตีเหล็กทำมีดและเครื่องมือเกษตรให้ชาวบ้านทั้งละแวก

ครูสมพร แดงไม้ ช่างตีมีดและเครื่องมือการเกษตร อำเภอศรีนคร

อำเภอที่ 3 ศรีสำโรง พบช่าง 4 คน ใน 4 สาขา คือ งานพุทธศิลป์ งานปูนปั้นและงานไม้ งานผ้าและสิ่งถักทอ และงานเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ ครูโปรด หอมชื่น ช่างฉลุลายกระดางงานบุญ ครูสำเร็จ บุญสว่าง ช่างทำกรงนกเขาชวา ครูกรองแก้ว แถมคำ ช่างทอมัดหมี่ และครอบครัวบุญคง แห่ง "โมทนาเซรามิค" ที่ทำเครื่องสังคโลกครบวงจรจนได้ไปแสดงงานถึงเกาหลีและญี่ปุ่น เกร็ดที่น่ารักคือ ครูโปรดกับครูสำเร็จยังมีวิชาแฝง

เหมือนกัน นั่นคือการทำว่าวพระร่วงและว่าวจุฬา ยืนยันอีกครั้งว่าว่าวคือ
สายเลือดของคนสุโขทัย

ครูโปรด หอมชื่น ช่างฉลุลายกระดาษสำหรับงานบุญ อำเภอศรีสำโรง

อำเภอที่ 4 บ้านด่านลานหอย พบช่าง 2 คน ใน 1 สาขา คือ งานผ้า
และสิ่งถักทอ ได้แก่ ครูปราณี คณขาม ช่างมัดหมี่ และครูสมศรี ชัยมูลวงศ์
ช่างทอถุงย่าม ผ้าคลุมไหล่ และผ้าพันคอ ทั้งคู่เป็นตัวแทนของช่างทอที่นำ
ความรู้จากถิ่นอีสานมาหยั่งรากในแผ่นดินสุโขทัย

อำเภอที่ 5 กงไกรลาศ ดินแดนลุ่มน้ำยม พบช่าง 5 คน ใน 4 สาขา
คือ งานเครื่องจักสาน งานผ้าและสิ่งถักทอ งานโลหะศิลป์ และงานปูนปั้น
และงานไม้ ได้แก่ ครูเจริญ คล้ายคลึง สานกระดัง ตะกร้า กระบุง ครูเสวียน
แก้วบังเกิด ทอมัดหมี่ ครูรุ่งโรจน์ กลิ่นถือศีล ทอผ้าสไบลายผักแว่นและ
เสื้อฮิลาดอกมะลิ ครูนิพนธ์ แจ่มทุ่ง ทำหัวไม้ตะพดแบบโบราณ และครูอิม
ลือเฟื่อง ช่างชาวผู้ทำ "กัณฑ์เล่นลม" ของเล่นไม้ที่หมุนตามสายลม ราว
กับหลุดมาจากวัยเด็กของใครหลายคน

กั้งหันเล่นลม ผลงานของครูอิม ลือเฟื่อง อำเภอกงไกรลาศ

อำเภอที่ 6 ศิริมาศ แชมป์ของรอบนี้ด้วยช่าง 7 คน ใน 6 สาขา คือ งานเครื่องจักสาน งานเครื่องปั้นดินเผา งานผ้าและสิ่งถักทอ งานปูนปั้น และงานไม้ งานศาสตราวุธ และงานอื่น ๆ ได้แก่ ครูสายฝน ช่างเขียน สาน ฝาชี้เตียบและตะกร้าโตก ครูณัฐพล พูลดี สานตาลปัตร ครูเพียงพรรณ เอื้อ จำนงค์ ทอผ้าไหมผ้าขาวม้า ครูประเทือง ชำนาญ ทำเกวียนโบราณ ครู ประเจิด โพธิ์รี ทำฝักมิด ครูอนัน เอี่ยมทุ่ง ทำน้ำตาลโตนด และครูณภาพร อันทอง ช่างปั้น "หม้อกรันพระร่วง" แห่งบ้านทุ่งหลวง หมู่บ้านปั้นดินที่จะ มีบทบาทของตัวเองในบทที่ 8

จากการเดินทางทั้ง 6 อำเภอ มีข้อสังเกตสำคัญตกผลึกขึ้นมาว่า ช่าง ศิลป์สุโขทัยแบ่งได้เป็น 2 สาย ดังนี้

สายที่ 1 ช่างศิลป์แบบดั้งเดิม คือผู้ที่เกิดและโตในสุโขทัย สังคมวิชา จากบรรพบุรุษมายาวนาน มักใช้วัสดุในท้องถิ่น เช่น ช่างปั้นดินเผา ที่ตั้งชุมชนใกล้แหล่งน้ำ ใช้ดินเหนียวดินโคลนที่มีสีส้มและความ แกร่งเฉพาะถิ่น

สายที่ 2 ช่างศิลป์แบบประยุกต์ คือผู้ย้ายถิ่นมาพร้อมวิชา เช่น ช่างทอผ้าจากอีสานที่ยังนำเข้าวัตถุดิบจากบ้านเกิด แต่ปรับลายผ้าให้เข้ากับเรื่องราวและสภาพแวดล้อมของสุโขทัย จินงานของพวกเขากลายเป็นงานพื้นถิ่นใหม่ของชุมชนไปแล้ว

ทั้งสองสายไม่ได้แข่งกัน แต่เติมเต็มกัน สายที่ 1 คือรากที่ต้องรับอนุรักษ์เพราะไม่มีที่ไหนในโลกเหมือน ส่วนสายที่ 2 คือกิ่งก้านใหม่ที่ทำให้ต้นไม้ใหญ่ต้นนี้ยังแตกใบต่อไป

บทที่ 6 แผนที่ทางวัฒนธรรม: ปักหมุดมรดกทั้งจังหวัด

ลองจินตนาการว่าคุณอยากเรียนทอผ้าตีนจกสักคอร์ส หรืออยากได้หม้อดินเผาแบบโบราณสักใบ แล้วตั้งคำถามง่าย ๆ ว่า "ต้องไปหาใคร ที่ไหน" คำตอบที่เคยมีมาตลอดคือ ต้องรู้จักคนที่รู้จักอีกที ต้องถามชาวบ้าน ต้องบังเอิญขับรถผ่าน ความรู้เรื่องช่างศิลป์ท้องถิ่นกระจัดกระจายอยู่ในความทรงจำของผู้คน ไม่เคยถูกรวบรวมไว้ในที่เดียว

นี่คือเหตุผลที่ผลงานสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งของการสำรวจสองปีนี้ ไม่ใช่หลักสูตร ไม่ใช่ผลิตภัณฑ์ แต่คือ "แผนที่ทางวัฒนธรรม" ซึ่งเป็นการนำช่างศิลป์ทั้ง 125 คน มาปักหมุดลงบนแผนที่จริงของจังหวัดสุโขทัย พร้อมข้อมูลว่าแต่ละคนทำงานสาขาอะไร อยู่ตำบลไหน และเชื่อมโยงกับวัด ชุมชน หรือประเพณีใดในละแวกนั้น

แผนที่ทางวัฒนธรรมต่างจากแผนที่ธรรมดาตรงที่ไม่ได้บอกแค่ "ที่ตั้ง" แต่บอก "ความสัมพันธ์" ด้วย คือแสดงให้เห็นว่าแหล่งงานช่างแต่ละแห่งเกาะเกี่ยวอยู่กับทรัพยากรอะไรในชุมชน ทั้งวัด แหล่งวัตถุดิบ แหล่งท่องเที่ยว และงานประเพณีประจำถิ่น

วิธีสร้างแผนที่ทำผ่าน 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ ตำรา เอกสาร และงานศึกษาที่มีอยู่เดิม ว่าพื้นที่ไหนน่าจะมีงานช่างแขนงใด

ขั้นที่ 2 สอบถามปราชญ์ชุมชนและผู้นำท้องถิ่น เพื่อยืนยันเบาะแสและหาชื่อช่างตัวจริง แล้วร่างเป็น "แผนที่ขั้นต้น" ไว้ใช้นำทาง

ขั้นที่ 3 ลงพื้นที่จริงตามหมุดที่ร่างไว้ ใช้แบบสำรวจร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์ พร้อมบันทึกภาพถ่าย

ขั้นที่ 4 นำตำแหน่งจริงของช่างแต่ละรายมาปักลงแผนที่ แยกสัญลักษณ์ตามสาขางานช่าง แล้วซ้อนทับกับข้อมูลชุมชน วัด และแหล่งท่องเที่ยว

ขั้นที่ 5 คัดเลือกข้อมูลสำคัญนำเข้าฐานข้อมูลดิจิทัลที่พัฒนาโดยสำนักบริหารวิทยสถานสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ แห่งประเทศไทย หรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า "รัชชา" เพื่อให้ค้นหาออนไลน์ได้

แผนที่แสดงตำแหน่งช่างศิลป์ที่พบในพื้นที่ 6 อำเภอของจังหวัดสุโขทัย

ชุดที่ 2 แผนที่ทางวัฒนธรรมชุมชนช่างศิลป์ ทำหน้าที่บอกว่าแหล่งงานช่างเชื่อมโยงกับวัด ชุมชน แหล่งวัดฤดูบิ และงานประเพณีอย่างไร เหมาะสำหรับการวางแผนอนุรักษ์และออกแบบเส้นทางท่องเที่ยว

26

พจนานุกรมทั้งหมดมาวางเรียงกันบนแผ่นเดียว ภาพที่เห็นก็เล่าเรื่องที่ตัวเลขในตารางเล่าไม่ได้ ข้อค้นพบสำคัญจากแผนที่มี 4 ข้อ ดังนี้

ข้อที่ 1 ช่างศิลป์เกาะกลุ่มอยู่รอบพื้นที่ทางศาสนา หมุดจำนวนมากอยู่ใกล้วัด เพราะวัดคือพื้นที่รวมลูกค้ายาใหญ่ที่สุดในอดีต เป็นพื้นที่รวมพลของช่างในงานบุญ และเป็นที่จัดแสดงผลงานไปพร้อมกัน

ข้อที่ 2 งานช่างเกาะกลุ่มตามแหล่งวัตถุดิบ เห็นได้ชัดจากชุมชนปั้นดินที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำและแหล่งดินเหนียวคุณภาพเฉพาะถิ่น เช่น บ้านเกาะน้อยที่ศรีสัชนาลัย และบ้านทุ่งหลวงที่ศรีรีมาศ

ข้อที่ 3 บางสาขาเกาะกันเป็น "แถบ" ชัดเจน เช่น แถบผ้าทอที่ทอดยาวจากตำบลบ้านตึกถึงหาดเสี้ยวในศรีสัชนาลัย และแถบงานช่างรอบตำบลเมืองเก่าในอำเภอมือซอโขทัย

ข้อที่ 4 งานทำว่าวคืองานช่างที่กระจายตัวกว้างที่สุด พบหมุดแทบทุกอำเภอ ซึ่งเป็นเบาะแสสำคัญที่นำไปสู่เรื่องราวในบทที่ 9

แผนที่ทางวัฒนธรรมช่างศิลป์ท้องถิ่นสุโขทัย ที่รวมข้อมูลครบทั้ง 9 อำเภอ

ประโยชน์ของแผนที่ชุดนี้จึงกว้างกว่าที่คิด สำหรับหน่วยงานท้องถิ่น คือเครื่องมือชี้เป้าว่าควรเข้าไปช่วยเหลือชุมชนไหนก่อน สำหรับ สถานศึกษา บอกว่าจะไปเชิญครูช่างคนใดมาสอนได้บ้าง สำหรับ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว คือวัตถุดิบตั้งต้นในการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยว ชุมชน เป็นข้อมูลสำหรับคนทั่วไปที่อยากอุดหนุนงานฝีมือดี ๆ

ภาพรวมแหล่งงานช่างศิลป์ที่กระจายอยู่ทั่วจังหวัดสุโขทัย

และสำหรับตัวช่างเองซึ่งอาจสำคัญที่สุด การได้ปรากฏบนแผนที่
หมายถึงการได้รับการ "มองเห็น" เป็นครั้งแรก จากที่เคยเป็นเพียงยายคน
หนึ่งที่ทอผ้าอยู่ใต้ถุนบ้าน กลายเป็นหมุดหนึ่งบนแผนที่มรดกภูมิปัญญา
ของจังหวัด ที่ใครก็ตามในโลกสามารถค้นเจอและตามไปเรียนรู้ได้

บทที่ 7 สังคโลก: เจ็ดร้อยปีบนเนื้อดิน

ถ้าต้องเลือกงานช่างเพียงหนึ่งอย่างเป็นตัวแทนของสุโขทัย คำตอบของคนส่วนใหญ่คงตรงกัน นั่นคือ "สังคโลก" เครื่องปั้นดินเผาคุณภาพดีที่ผลิตขึ้นในเขตสุโขทัยมาแล้วกว่า 700 ปี มีทั้งแบบเคลือบผิวด้วยน้ำยาและแบบไม่เคลือบ เผาด้วยเตาโบราณที่เรียกว่า "เตาทุเรียง" ซึ่งพบซากกระจายอยู่มากที่สุดแถบศรีสัชนาลัย ร่องรอยของอุตสาหกรรมส่งออกที่เคยรุ่งเรืองที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาคในยุคกรุงเก่า

หัวใจของสังคโลกมีอยู่ 2 อย่าง ดังนี้

อย่างที่ 1 คือ "ดิน" ดินแต่ละแหล่งให้ผลลัพธ์ต่างกันโดยสิ้นเชิง ทั้งสีเนื้อ และความแกร่ง ช่างสังคโลกจึงต้องเป็นนักอ่านดินด้วย

อย่างที่ 2 คือ "ลาย" ลวดลายบนเครื่องสังคโลกไม่ได้มีไว้แค่สวย แต่แฝงคุณค่า ความหมายเชิงปรัชญา และบันทึกเรื่องราวบ้านเมืองในยุคหนึ่งไว้ด้วย ลายที่โด่งดังที่สุดคือลายปลา ทั้งปลาตะเพียน ปลาสาบ ปลาเนื้ออ่อน และปลาชะโอน ที่ว่ายวนอยู่กลางถ้วยชามมาเจ็ดศตวรรษ

เครื่องสังคโลกฝีมือครูเกศ พูลดี บ้านเกาะน้อย อำเภอศรีสัชนาลัย

วันนี้สังคมโลกยังมีลมหายใจอยู่ในมือช่างหลายครอบครัว ที่บ้านเกาะน้อย ศรีสังขาลย์ ครูเกศ พูลดี แห่ง "เกศอนงค์ เครื่องปั้นดินเผาสังคมโลก" ปั้นเครื่องสังคมโลกเลียนแบบโบราณมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ด้วยเทคนิคที่ชื่อตรงต่อของเก่าที่สุด คือออกหาดินเหนียวมาหมักและปั้นเองทุกขั้นตอน เพราะบ้านเกาะน้อยคือแหล่งเตาเผาโบราณที่หนาแน่นที่สุด ครูเกศจึงถือเป็นหน้าที่ที่จะทำสังคมโลกแบบที่บรรพบุรุษเคยทำ น่าใจหายที่วันนี้ครูยังไม่มีผู้สืบทอด มีเพียงความตั้งใจแน่วแน่ว่าพร้อมถ่ายทอดวิชาให้ทุกคนที่สนใจ

เครื่องสังคมโลกและเซรามิกร่วมสมัยของโมทนาเซรามิค อำเภอสรีสำโรง

อีกด้านหนึ่งที่ศรีสำโรง ครอบครัวบุญคงแห่ง "โมทนาเซรามิค" เลือกเส้นทางต่างออกไป พวกเขาเริ่มจากความชอบ ศึกษาจนทำเครื่องปั้นดินเผาได้ครบทุกกระบวนการ และก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 จุดแข็งคือการใช้ดินจากเกาะตาเลี้ยงที่เนื้อดินไม่เหมือนใคร ผสมหินฟ้าน้ำทำเนื้อดินและน้ำเคลือบ เเผาที่อุณหภูมิสูงถึง 1,200–1,300

องศา และพัฒนารูปแบบให้ร่วมสมัยตามตลาดโดยไม่ทิ้งรากเหง้า จนผลงานได้ไปจัดแสดงถึงเกาหลีและญี่ปุ่น ที่สำคัญคือมีผู้สืบทอดชัดเจน เพราะเป็นธุรกิจครอบครัว แถมยังเปิดสอนหลักสูตรระยะสั้นหนึ่งวันให้คนทั่วไปได้ลองมือ

สองครอบครัวนี้คือภาพสะท้อนของทางแยกที่งานช่างทุกแขนงต้องเจอ ระหว่างการรักษา "ความแท้" แบบครูเกศ กับการ "ต่อยอด" แบบโมทนาเซรามิค ซึ่งความจริงแล้วไม่มีทางไหนถูกทางไหนผิด เมืองที่โชคดีคือเมืองที่มีทั้งสองทางเดินคู่กันไป

ด้วยความพร้อมของครูช่าง แหล่งเรียนรู้ รางวัล และการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง องค์ความรู้เรื่องสังคมโลกจึงถูกถอดออกมาเป็นหลักสูตร "การปั้นเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องสังคมโลก แบบสุโขทัย)" ประกอบด้วย 4 หน่วยการเรียนรู้ ดังนี้

หน่วยที่ 1 ช่องทางการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

หน่วยที่ 2 ทักษะการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

หน่วยที่ 3 การบริหารจัดการในการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

หน่วยที่ 4 การเขียนและวางแผนโครงการประกอบอาชีพ

เครื่องปั้นดินเผาหลักสูตรนี้ถูกนำไปทดลองเปิดสอนจริงกับชาวสุโขทัย โดยใช้ร้านสุเทพสังคมโลกเป็นห้องเรียน เป้าหมายไม่ใช่แค่ให้ปั้นเป็นแต่ให้ "เลี้ยงชีพได้" ด้วยวิชาสังคมโลก เพราะตราบใดที่งานช่างยังเป็นอาชีพได้ ตราบนั้นภูมิปัญญานี้จะไม่มีวันตาย

บทที่ 8 บ้านทุ่งหลวง: หมู่บ้านที่ทั้งหมู่บ้านปั้นดิน

ที่ตำบลทุ่งหลวง อำเภอกีรีมาศ มีหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่พิเศษกว่าที่ไหนในสุโขทัย บ้านทุ่งหลวงเป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ไม่ปรากฏประวัติการอพยพย้ายถิ่นเลยตลอดกว่าร้อยปี ผู้คนยังใช้ชีวิตแบบชาวสุโขทัยดั้งเดิม และที่เหลือเชื่อที่สุดคือ แทบทุกครัวเรือนปั้นเครื่องปั้นดินเผาเป็น สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่นเหมือนเป็นภาษาที่สองของหมู่บ้าน

วิถีชีวิตชาวบ้านทุ่งหลวงกับการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบไม่เคลือบ

เครื่องปั้นของทุ่งหลวงเป็นแบบ "ไม่เคลือบ" เเผาแบบสุ่มไฟจนได้สีแดงอิฐอันเป็นเอกลักษณ์ ใช้ดินเหนียวจากแหล่งสาธารณะในชุมชนเท่านั้นของขึ้นชื่อคือหม้อกรัน หรือที่เรียกกันว่า "หม้อกรันพระร่วง" กระถาง โอ่ง คนโท และหม้อดินสำหรับประกอบอาหาร ช่างที่นี่ถนัดขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนมือไวถึงขั้นบางคนปั้นได้วันละกว่า 100 ใบ

หม้อกรันพระร่วง ของขึ้นชื่อประจำบ้านทุ่งหลวง

พัฒนาการของเครื่องปั้นทุ่งหลวงแบ่งได้เป็น 4 ยุค ดังนี้

ยุคที่ 1 ยุคแรกเริ่ม ตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงราวปี พ.ศ. 2515 ปั้นเพื่อใช้ในครัวเรือนล้วน ๆ ทั้งหม้อข้าว ชามอ่าง ชั่ง ชุดเตาขนมครก โอ่งน้ำ และหม้อกรัน เผาด้วยวิธีสุมนไฟจนได้สีแดงอิฐ

ยุคที่ 2 ยุคร่วมสมัย ราวปี พ.ศ. 2515 ถึง 2530 เกิดการปฏิวัติเครื่องมือ เปลี่ยนเป็นหมุนไม้ที่ใช้แรงคนเป็นแป้นหมุนด้วยมอเตอร์ไฟฟ้า กำลังผลิตพุ่งสูงขึ้น และเริ่มปั้นของประดับของเล่นเพิ่มจากของใช้

ยุคที่ 3 ยุคปัจจุบัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา คือยุคของความหลากหลาย มีทั้งชุดกระเทาะเนื้ออย่าง หม้อต้มยำ โคมไฟฉลุลายแจกัน รูปปั้นเทพและสัตว์ในวรรณคดี ปรับตามลูกค้าสั่งได้หมด กระทั่งโอ่งสำหรับแมวนอนและหม้อดินจิ้มจุ่ม

ยุคที่ 4 ยุคพัฒนา คือยุคที่กำลังเกิดขึ้นตรงหน้า เมื่อหมู่บ้านค้นพบว่า สมบัติที่แท้จริงของตนไม่ใช่แค่สินค้า แต่คือวิถีชีวิตทั้งหมู่บ้านที่ยังปั่นดิน กันอยู่จริง

รายได้เฉลี่ยจากการขายเครื่องปั้นอยู่ที่ราว 30,000 บาทต่อเดือน ซึ่ง ช่างส่วนใหญ่บอกว่าเพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ

ยุคที่ 4 เริ่มเป็นรูปเป็นร่างในปี พ.ศ. 2565 เมื่อชุมชนร่วมกันจัด "เทศกาลขวัญดิน" ขึ้นเป็นครั้งแรก พี่นุ้ยย่านชุมชนเก่า เปิดบ้านให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสัมผัสวิถีช่างปั้น ผลตอบรับดีเกินคาด เศรษฐกิจชุมชน กลับมาหมุนเวียนหลังโควิด และที่มีค่ากว่ารายได้คือความภาคภูมิใจของ ชาวบ้านที่ได้เห็นคนภายนอกชื่นชมสิ่งที่พวกเขาทำมาทั้งชีวิต

บรรยากาศเทศกาลขวัญดิน ที่พี่นุ้ยย่านชุมชนเก่าบ้านทุ่งหลวง

การเรียนการสอนของทุ่งหลวงก็มีเสน่ห์เฉพาะตัว พวกเขาเรียกมันว่า "วิทยาลัยใต้ถุนบ้าน" ห้องเรียนคือใต้ถุนบ้านของช่างจริง ๆ ครูคือช่างทุก

รุ่นในชุมชน ตั้งแต่ครุน้อย จีวนารายณ์ วัย 90 ปี ผู้เชี่ยวชาญลายเครื่องปั้น
ทุ่งหลวง ครูจันทร์แรม อันทอง วัย 58 ครูตรีณัฐฐา ยิ่งกุลภคิน วัย 44 ครู
จันทร์รา อ่วมพรม วัย 43 เรื่อยมาจนถึงครูภาพร อันทอง วัย 33 และครู
ราเชนทร์ โสภาศรี วัย 28 ช่วงหนุ่มที่ต่อยอดสู่งานจิตรกรรม ช่วงวัยของครู
ที่ไล่จาก 90 ถึง 28 ปีนี้เอง คือหลักฐานว่าการสืบทอดที่ทุ่งหลวงยังไม่ขาด
สาย

"วิทยาลัยใต้ถุนบ้าน" แหล่งเรียนรู้ของชุมชนบ้านทุ่งหลวง

เครื่องปั้นดินเผาทุ่งหลวงถูกประเมินว่าเป็นงานช่างศิลป์ที่มีผลกระทบ
ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมระดับสูงที่สุดของจังหวัด องค์
ความรู้จึงถูกถอดออกมาเป็นหลักสูตร 8 วิชา ดังนี้

วิชาที่ 1 การเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์ ทั้งการรู้จักแหล่งดิน เตาเผา
เครื่องอัดดิน และแม่พิมพ์

วิชาที่ 2 กรรมวิธีการเตรียมดิน ตั้งแต่ทำความสะอาดดินจนถึงหมัก
ดินในบ่อเพื่อทำน้ำดิน

วิชาที่ 3 กระบวนการผลิตโดยการขึ้นรูปด้วยวิธีต่าง ๆ

วิชาที่ 4 การตกแต่งเครื่องปั้นดินเผา เช่น การแกะและฉลุลงลาย
เฉพาะถิ่น

วิชาที่ 5 กรรมวิธีการตากและการเผา รวมถึงวิธีเผาแบบโบราณ
เฉพาะถิ่น

วิชาที่ 6 การตรวจสอบเครื่องปั้นดินเผาหลังการผลิตให้ได้มาตรฐาน

วิชาที่ 7 การบำรุงรักษาผลิตภัณฑ์และอุปกรณ์

วิชาที่ 8 ฝึกปฏิบัติการปั้นเครื่องปั้นดินเผาสุโขทัย เพื่อเป็นผลงาน
สรุปการเรียนรู้

หลักสูตรนี้เปิดสอนจริงแล้ว โดยมีผู้เรียนรุ่นแรก 15 คน

แต่ใช้ว่าจะไม่มีเมฆหมอก การผลิตเชิงอุตสาหกรรมตามออเดอร์ทำให้บทบาทของช่างฝีมือประณีตลดลง และคนรุ่นใหม่จำนวนมากยังคงออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ความฝันระยะยาวของชุมชนจึงเรียบง่ายแต่กินใจ พวกเขาอยากเป็นเมืองต้นแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีช่างปั้นหม้อ และอยากให้ลูกหลานชาวทุ่งหลวงกลับบ้าน มาจับดินเหนียวผืนเดียวกับที่ปู่ย่าตายายเคยจับ

บทที่ 9 ว่าวพระร่วง พระลือ: ตำนานที่พาชุมชนฟื้นคืน

เรื่องนี้เริ่มต้นด้วยปัญหาที่ไม่มีอะไรเกี่ยวกับศิลปะเลย นั่นคือ "หนี้" ชาวบ้านคุกพัฒนา ตำบลสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัย ส่วนใหญ่ทำเกษตร เมื่อเจอย้ายแล้งซ้ำด้วยผลผลิตขาดทุน หนี้สินก็พอกพูนทั้งชุมชน ผู้นำชุมชนนั่งคิดหาทางออก และคำตอบที่ได้ไม่ใช่พืชเศรษฐกิจตัวใหม่ แต่คือสิ่งที่ลอยอยู่บนฟ้าเหนือหมู่บ้านมาแต่โบราณ นั่นคือ "ว่าว"

สุโขทัยมีตำนานพื้นบ้านเรื่องพระร่วงที่เล่าขานกันทั่วทั้งจังหวัด ทั้งเรื่องพระร่วงผู้หลงรักนางคำและเรื่องพระร่วงกับพระลือ สองพี่น้องผู้โปรดปรานการเล่นว่าว ตำนานนี้ยังเชื่อมโยงกับหลักฐานจริงอย่าง "ถนนพระร่วง" เส้นทางคมนาคมโบราณที่ค้นพบร่องรอยจนทุกวันนี้ และดังที่แผนที่ทางวัฒนธรรมในบทที่ 6 แสดงให้เห็น งานทำว่าวคืองานช่างที่กระจายตัวมากที่สุดที่สุโขทัย พบช่างทำว่าวแทบทุกอำเภอ ตำนานพระร่วงกับสายป่านว่าวจึงผูกคนสุโขทัยไว้ด้วยกันมานานหลายชั่วอายุคนบ้านคุกพัฒนาจึงตัดสินใจรื้อฟื้นประเพณีเล่นว่าวพระร่วงขึ้นมาใหม่ จัดงานเทศกาลและการประกวดว่าวพระร่วง พระลือ เป็นประจำทุกปี ทั้งประเพณีสวยงาม ประเพณีเสียงดัง และการประกวดประดิษฐ์ว่าว ผลลัพธ์เกินฝัน นักท่องเที่ยวหลังไหลเข้าชุมชน เศรษฐกิจหมุนเวียน รายได้รวมของชุมชนเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 35 ชุมชนจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชนบริหารเงินอย่างเป็นระบบ จนสามารถแก้ปัญหาหนี้นอกระบบได้สำเร็จ ช่างทำว่าวท้องถิ่นกลับมามีรายได้ และองค์ความรู้การทำว่าวเฉพาะถิ่นถูกรวบรวมไว้ในศูนย์เรียนรู้ชุมชน

เทศกาลว่าวพระร่วง พระลือ บ้านคูพัฒนา อำเภอสว่างวีรลักษณ์

แล้วว่าวพระร่วงทำยากแค่ไหน องค์ความรู้ที่ถอดออกมาเป็น
หลักสูตรได้ 8 วิชา จะตอบคำถามนี้ได้ดีที่สุด

วิชาที่ 1 การคัดเลือกวัสดุและเตรียมอุปกรณ์ ทั้งการเลือกไม้ไฟ
ทดสอบคุณภาพ และเตรียมใบลาน กระดาษ เชือก

วิชาที่ 2 การผ่าและเหลาไม้ไฟตามขนาดเฉพาะของว่าวแต่ละชนิด
จากนั้นนำไปตากเพื่อลดน้ำหนัก ซึ่งใช้เวลานานถึง 1-2 ปี

วิชาที่ 3 การขึ้นโครงว่าวและมัดด้าย ให้ครบส่วนประกอบทั้งอีดว่าว
ปีก โครงกลาง และขา

วิชาที่ 4 การตัดและต้มใบลาน เพื่อลดความชื้นให้เหนียวก่อนนำไปทำ
ใบอีด

วิชาที่ 5 การถักลายของตัวว่าว เพื่อยึดกับโครงให้แข็งแรง

วิชาที่ 6 การลองเสียงอีคว้าว ช่างจะจับว่าวหมุนรอบตัวเพื่อฟังเสียง
แล้วค่อย ๆ เล็มใบลานให้บางลงที่ละนิดจนได้เสียงที่ถูกต้อง

วิชาที่ 7 การตัดลายกระดาษแปะลงตัวว่าว ตามจินตนาการของผู้ทำ

วิชาที่ 8 ฝึกปฏิบัติการทำว่าวพระร่วง เพื่อเป็นผลงานสรุปการเรียนรู้

ลวดลายดั้งเดิมของว่าวพระร่วงคือ "ลายปลา" ปลาตะเพียน ปลา
ไทย แบบเดียวกับที่ช่างโบราณเขียนลงบนถ้วยชามสังคโลก เท่ากับว่าว่าว
กับสังคโลก สองสัญลักษณ์ของสุโขทัย แท้จริงแล้วพูดภาษาลายเดียวกัน
มาแต่โบราณ ใครได้เห็นว่าวลายปลาลอยอยู่บนฟ้า ก็เหมือนได้เห็น
ชามสังคโลกใบหนึ่งกำลังบิน

ว่าวพระร่วง พระลือ กับลวดลายปลานันเป็นอัตลักษณ์

ครูช่างที่ร่วมเป็นผู้สอนในหลักสูตรนี้มาจากทั่วจังหวัด ทั้งครูพรวน
เพลงฤทธิ์ วัย 68 ปี และครูสมศักดิ์ บัวแก้ว แห่งศรีสัชชาลัย ครูสมาน
หอมกระฐิน ช่างว่าวด้อยคู่ ครูสนอง คันสร และครูเพื้อ จันทราช ช่างทำไม้

คานวาวแห่งสวรรค์โลก ไปจนถึงครูธีรพล เกื่อนแพ วัย 34 ปี แห่งตำบลปากแคว คนรุ่นใหม่ที่มีพิสัยทัศน์ว่าสายป่านเส้นนี้ยังไม่ขาด

ว่าวพระร่วง พระลือ ถูกจัดให้เป็นงานช่างศิลป์ระดับกำลังพัฒนา คือยังไม่ใช้เครื่องจักรเศรษฐกิจเต็มตัวแบบเครื่องปั่นดินเผา แต่มีต้นทุนล่ำค่าที่สุดคือเรื่องเล่า และมีศักยภาพต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนได้อีกมาก ดังที่เริ่มมีการออกแบบทั้งโคมแขวนว่าวหลากสีและกระเป๋าลือลายว่าวออกมาแล้ว บทเรียนจากบ้านคุงพัฒนาชัดเจน วัฒนธรรมไม่ใช่ของฟุ่มเฟือยของชุมชนยากจน ตรงกันข้าม บางครั้งมันคือทรัพย์สินก้อนสุดท้ายที่พลิกชีวิตทั้งชุมชนได้จริง

แนวคิดผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ต่อยอดจากลวดลายว่าวพระร่วง พระลือ

บทที่ 10 งานที่กำลังจะหายไป

ท่ามกลางเรื่องราวความสำเร็จ มีความจริงอีกด้านที่หนังสือเล่มนี้ไม่อาจข้ามไป จากการสำรวจทั้งจังหวัด งานช่าง 3 แขนงที่มีสัญญาณความเสี่ยงสูญหายชัดเจนที่สุด คือ

1. งานเครื่องจักรสาน
2. งานศาสตราวุธ
3. งานเครื่องสด

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น สาเหตุหลักสรุปได้ 4 ข้อ ดังนี้

ข้อที่ 1 ช่างอายุมากขึ้น สุขภาพไม่เอื้อ ออกไปหาวัสดุอย่างไม้ไผ่หรือใบตองในป่าไม่ไหวแล้ว

ข้อที่ 2 ของสำเร็จรูปจากโรงงานเข้ามาแทนที่ คนไม่จำเป็นต้องสาน กระบุงหรือพับกระทงเองอีกต่อไป

ข้อที่ 3 ช่างจำนวนมากไม่มีกิจการเป็นของตัวเอง รายได้ไม่มั่นคง พอจะจูงใจใครมาสืบทอด

ข้อที่ 4 ที่เจ็บปวดที่สุด คือคนในครอบครัวที่ควรจะได้รับช่วงต่อ ทั้งลูกทั้งหลาน ต่างเลือกเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น

งานแทงหยวก หนึ่งในงานเครื่องสดที่เลื่องลือของผู้สืบทอดมากที่สุด

ลองนึกภาพงานเครื่องสดให้ชัดขึ้น การแทงหยวกประดับเมรุ การพับไบตองเป็นบายศรี การร้อยมาลัยพันดวง งานเหล่านี้ทำจากของสด ทำเสร็จใช้งานไม่กี่วันก็ต้องทิ้ง ไม่มีชิ้นงานถาวรให้เก็บสะสม ไม่มีราคาประมูลในตลาดของเก่า ความรู้อยู่ในมือของช่างล้วน ๆ วันที่มีคู่กันหยุดทำงาน วิชาก็จบลงตรงนั้น หลายพื้นที่ทุกวันนี้ งานเครื่องสดยังคงอยู่ได้ด้วยแรงศรัทธา ช่างสูงวัยรวมตัวกันทำในงานบุญที่วัดโดยไม่คิดค่าแรง ลานวัดจึงกลายเป็นห้องเรียนสุดท้ายของวิชาเหล่านี้ไปโดยปริยาย

เรื่องของครูพลอย ฉันทะมิตร ช่างทำต้นมโหตรแห่งศรีนคร สะท้อนสถานการณ์นี้ได้ดี ครูยังคงทำพวงมโหตร โครงอสูร และเปรตสำหรับขบวนแห่ในงานประเพณีด้วยใจรัก แต่ก็ยอมรับตรง ๆ ว่าเกรงว่าหากหมดรุ่นนี้แล้วจะไม่มีใครสานต่อ เช่นเดียวกับครูเกศ ช่างสังคโลกโบราณ และช่างอาวุโสอีกหลายท่านที่พูดประโยคคล้ายกันราวกับนัดกันไว้ว่า "ถ้ามีใครอยากเรียน ยินดีสอนให้หมด" ประโยคนั้นมีนัยยะที่สำคัญมาก เพราะมัน

บอกว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่ช่างหวงวิชา ปัญหายู่ที่ไม่มีระบบพา "คนที่อยากเรียน" ไปเจอ "คนที่อยากสอน" ต่างหาก ช่างไม่รู้จะประกาศหาลูกศิษย์ที่ไหน คนรุ่นใหม่ก็ไม่ว่ามีครูอยู่ และไม่แน่ใจว่าเรียนไปแล้วจะเลี้ยงชีพได้จริง

ช่องว่างนี้สามารถปิดได้ และได้เริ่มลงมือกันไปแล้วผ่าน 3 เครื่องมือ คือ 1.ฐานข้อมูลช่างศิลป์ทั้ง 125 คนในรูปแบบดิจิทัล 2.แผนที่ทางวัฒนธรรมที่ปักหมุดว่าครูช่างแต่ละคนอยู่ที่ไหน และ 3.หลักสูตรที่แปลงวิชาช่างให้ใครก็เข้าถึงได้ เพราะการอนุรักษ์ที่ดีที่สุดไม่ใช่การเก็บผลงานชิ้นสุดท้ายไว้ในตู้กระจก แต่คือการทำให้มีมือคู่ใหม่มาสร้างผลงานชิ้นต่อไป

บทที่ 11 บ้าน วัด โรงเรียน: สูตรสืบสานให้ยั่งยืน

คำถามสุดท้ายที่สำคัญที่สุดคือ แล้วจะสืบสานทั้งหมดนี้อย่างไรให้ยั่งยืน ไม่ใช่แค่จัดงานครั้งเดียวแล้วจบ สองปีของการลงพื้นที่ตกผลึกคำตอบไว้เป็นแนวทางที่จับต้องได้ โดยเริ่มจากแนวคิดเก่าแก่ที่คนไทยรู้จักดี คือ "บวร" ซึ่งประกอบด้วย 3 เสาหลัก ดังนี้

เสาที่ 1 บ้าน คือแหล่งกำเนิดวิชา ที่ซึ่งความรู้ถูกส่งต่อจากพ่อแม่สู่ลูกหลานภายในครัวเรือน

เสาที่ 2 วัด คือพื้นที่รวมพลที่ช่างทุกแขนงยังมาสร้างสรรค์งานร่วมกันในงานบุญ และเป็นเวทีแสดงผลงานตามธรรมชาติ

เสาที่ 3 โรงเรียน คือประตูสู่คนรุ่นใหม่ ที่จะเปลี่ยนผู้ชมให้กลายเป็นผู้สืบทอด

แนวคิดนี้ถูกทดลองจริงด้วยกิจกรรมสืบสานงานช่างใน 3 พื้นที่ ดังนี้

กิจกรรมที่ 1 เรื่อง "เครื่องอังคาสพระและการจัดเตียบแบบสุโขทัย" ที่โรงเรียนท่าชัยวิทยา ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสัชนาลัย

กิจกรรมที่ 2 เรื่อง "การตัดและตอกกระดาษ" ที่โรงเรียนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอสวรรคโลก

กิจกรรมที่ 3 เรื่อง "ภูมิปัญญาตะคันสุโขทัย" ที่ กศน. ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย

ครูช่างศิลป์ถ่ายทอดวิชาการตอกกระดาศให้ผู้ร่วมกิจกรรมรุ่นใหม่

รวมเยาวชนและผู้สนใจที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ทั้งสิ้น 109 คน ตัวเลขอาจดูไม่มาก แต่ในจำนวนนั้นอาจมีช่างศิลป์คนสำคัญของอีกห้าสิบปีข้างหน้าซ่อนอยู่

ในภาพรวมทั้งจังหวัด งานช่างถูกจัดออกเป็น 3 ระดับ เพื่อจะได้ดูแลถูกวิธี ดังนี้

ระดับที่ 1 ผลกระทบระดับมาก ได้แก่ งานเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งมีวิธีการ วัตถุดิบ และตลาดที่เป็นมาตรฐานอยู่แล้ว กลุ่มนี้เดินทางทำการตลาดและยกระดับผลิตภัณฑ์ได้ทันที

ระดับที่ 2 ผลกระทบระดับกำลังพัฒนา ได้แก่ งานทำว่าวพระร่วง พระลือ ที่มีเรื่องเล่าทรงพลัง ควรเร่งพัฒนาผลิตภัณฑ์และรวบรวมเป็นสื่อการเรียนการสอน

ระดับที่ 3 ผลกระทบระดับพื้นฐาน ได้แก่ งานช่างที่เป็นองค์ประกอบ
ในงานประเพณี เช่น งานเครื่องสด งานใบตองใบลาน และงานตัด
ฉลุกระดาษ ซึ่งทำได้ง่าย อุปกรณ์หาง่าย เหมาะเป็นประตูบานแรก
ให้เยาวชนก้าวเข้าสู่โลกงานช่าง

สำหรับชุมชนใดที่อยากลงมือเอง มีแนวทางการสืบสานงานช่างศิลป์
สู่การศึกษาโดยชุมชน 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 รวบรวมฐานข้อมูลช่างศิลป์ท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน

ขั้นที่ 2 จัดทำแผนที่และบันทึกข้อมูลเป็นลายลักษณ์อักษรอย่าง
ชัดเจน

ขั้นที่ 3 ประเมินสถานการณ์ปัจจุบันว่างานช่างแขนงใดเสี่ยงมาก
น้อยเพียงใด

ขั้นที่ 4 ถอดองค์ความรู้จากตัวช่างออกมาเป็นระบบ

ขั้นที่ 5 สร้างเครือข่ายเพื่อเผยแพร่ข้อมูลและประชาสัมพันธ์

ขั้นที่ 6 สร้างระบบสู่การจัดการที่มีมาตรฐานทั้ง 6 ขั้นตอนวางอยู่บน
หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ตีความอย่างงดงามว่า ศีลทำให้งาน
ช่างเป็นอาชีพสุจริต สมาธิคือการคิดวิเคราะห์จนเกิดองค์ความรู้ และ
ปัญญาคือการต่อยอดให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มาก

ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมจากสองปีนี้มีให้เห็นแล้ว สรุปได้ 6 อย่าง ดังนี้

อย่างที่ 1 หลักสูตรอาชีพจากงานช่าง 2 หลักสูตร คือ เครื่องปั้นดินเผา
แบบไม่เคลือบ และการทำว่าวพระร่วงพระลือ

อย่างที 2 แนวทางประกอบอาชีพรวม 5 อาชีพ เพิ่มเติมจากสอง
หลักสูตรข้างต้น ได้แก่ งานเครื่องอังกาสพระและการจัดเตียบ งาน
ตัดและตอกระดาษ และงานภูมิปัญญาตะคันสุโขทัย

อย่างที 3 ฐานข้อมูลช่างศิลป์ 10 สาขาในระบบอิเล็กทรอนิกส์

อย่างที 4 แผนที่ทางวัฒนธรรม 2 ฐานข้อมูล ครอบคลุมครบทั้ง 9
อำเภอ

อย่างที 5 ต้นแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ 6 ชิ้น ตั้งแต่ชุดเตาเผาเครื่องหอม อิฐ
ตกแต่งบ้านจากเครื่องปั้นดินเผา พระพิฆเนศถือข้าวตอกพระร่วง
โคมแขวนว่าว กระเป๋าลือลายว่าว ไปจนถึงกระเป๋าล้าพับได้จาก
เศษผ้าทอ

อย่างที 6 เครือข่ายความร่วมมือระหว่างสถานศึกษาในท้องถิ่นกับช่าง
ศิลป์ ที่ยังเดินทางทำงานร่วมกันต่อไป

แต่เหนือสิ่งอื่นใด สิ่งทีการเดินทางครั้งนี้มอบให้สุโขทัยคือ "การ
มองเห็น" ช่าง 125 คนทีเคยทำงานเจียบ ๆ ในหมู่บ้าน วันนี้มีชื่อ มีที
อยู่ มีเรื่องราวอยู่ในฐานข้อมูลและบนแผนที่ พร้อมให้ใครก็ตามทีสนใจ
ตามไปพบ ไปเรียน ไปอุดหนุน เพราะมรดกภูมิปัญญาไม่ได้ต้องการแค่
พิพิธภัณฑ แต่ต้องการการสืบทอดคุณค่า และต่อยอดในเชิงพาณิชย์

บทส่งท้าย ไปสุโขทัยครึ่งหน้า มองให้ลึกกว่าโบราณสถาน

ครึ่งหน้าที่คุณไปสุโขทัย ลองเผื่อเวลาสักครึ่งวันออกนอกเส้นทางท่องเที่ยวหลัก แวะบ้านทุ่งหลวงที่ศรีมาศ ลองนั่งหน้าแป้นหมุน ให้ดินเหนียวเย็น ๆ ไหลผ่านมือ แวะศรีสัชนาลัย ดูช่างเขียนลายปลาลงบนเครื่องสังคโลกที่ละเส้น หรือถ้าไปตรงกับเทศกาลว่าวที่บ้านคุกพัฒนา ลองแหงนมองว่าวลายปลาตะเพียนด้านลมส่งเสียงอืดอยู่บนฟ้า แล้วนึกถึงสองพี่น้องพระร่วงพระลือที่เล่นว่าวบนฟ้าผืนเดียวกันนี้เมื่อเจ็ดร้อยปีก่อน

ทุกครั้งที่เราซื้อหม้อดินสักใบ ผ้าทอสักผืน หรือสมัครเรียนปั้นดินสักคอร์ส เราไม่ได้แค่ได้ของกลับบ้าน แต่กำลังต่อชีวิตให้วิชาช่างแขนงนั้นมีชีวิตต่อไปอีกหนึ่งวัน และถ้ามีใครสักคนในแสดงแววสนใจงานฝีมือ อย่าเพิ่งรีบบอกว่ามันเลี้ยวซีฟไม่ได้ เพราะมีหลักฐานเชิงประจักษ์แล้วว่าสุโขทัย มีทั้งหมู่บ้านที่เลี้ยงตัวด้วยดินเหนียว และทั้งตำบลที่ปลดหนี้ด้วยว่าว เป็นพยานยืนยันอยู่

สุโขทัยแปลว่า "รุ่งอรุณแห่งความสุข" และตราบใดที่ยังมีมือช่างปั้นดิน ทอผ้า สานไม้ไผ่ และพับใบตองอยู่ในเมืองนี้ รุ่งอรุณนั้นก็ยังไม่นับขอบฟ้า

ภาคผนวก ก ทำเนียบครูช่างศิลป์ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้

รายชื่อต่อไปนี้คือครูช่างศิลป์บางส่วนจากทั้งหมด 125 คนที่พบในการสำรวจ คัดเฉพาะท่านที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ จัดกลุ่มตามสาขางาน

1. งานเครื่องปั้นดินเผา — ครูเกศ พูลดี (เกศอนงค์ สังคโลก, ศรีสัชชาลัย), ครอบครวัเฉลิมเกียรติ-อนุรักษ์ บุญคง (โมทนาเซรามิค, ศรีลำโรง), ครูน้อย จีวนารายณ์, ครูจันทรแรม อันทอง, ครูตรีณัฐฐายิ่งกุลภคิน, ครูจันทรา อ่วมพรม, ครูณภาพร อันทอง, ครูราเชนทร์ โสภาศรี (บ้านทุ่งหลวง, คีรีมาศ)
2. งานเครื่องจักสานและว่าว — ครูพรวน แผลงฤทธิ์, ครูสมศักดิ์ บัวแก้ว (ว่าวพระร่วง, ศรีสัชชาลัย), ครูสมาน หอมกระฐิน (ว่าวตุ้ยตุ้ย), ครูสนอง คันสร, ครูเพ็ญ จันทราช (สวรรณโลก), ครูธีรพล เกื้อนแพ (ปากแคว, เมืองสุโขทัย), ครูธีราภรณ์ อิศระธนาชัยกุล (ทุ่งเสลี่ยม), ครูเจริญ คล้ายคลึง (กงไกรลาศ), ครูสายฝน ช่างเขียน, ครูณัฐพล พูลดี (คีรีมาศ)
3. งานผ้าและสิ่งถักทอ — ครูกรรณิการ์ สุนันต๊ะเครือ, ครูกันยา ธรรมเสน (ทุ่งเสลี่ยม), ครูกรองแก้ว แถมคำ (ศรีลำโรง), ครูปราณี คณขาม, ครูสมศรี ชัยมูลวงศ์ (บ้านด่านลานหอย), ครูเสวียน แก้วบังเกิด, ครูรุ่งโรจน์ กลิ่นถือศีล (กงไกรลาศ), ครูเพ็ญพรรณ เอื้อจำนงค์ (คีรีมาศ)
4. งานพุทธศิลป์และงานเครื่องสด — ครูพลอย ฉันทะมิตร (ต้นมโหตร, ศรีนคร), ครูโปรด หอมชื่น (ฉลุลายกระดาด, ศรีลำโรง)

5. งานปูนปั้นและงานไม้ — ครูกิตติกา ปรีชาธนาสกุล (ศรีนคร), ครู
สำเร็จ บุญสว่าง (ทรงนกเขาขวา, ศรีสำโรง), ครูนิพนธ์ แจ่มทุ่ง (ไม้
ตะพดโบราณ, กงไกรลาศ), ครูอ้อม ลือเฟื่อง (กัณฑ์เล่นลม, กงไกร
ลาศ), ครูประเทือง ชำนาญ (เกวียนโบราณ, คีรีมาศ)
6. งานศาสตรารูธ — ครูสมพร แดงไม้ (ตีมีด, ศรีนคร), ครูประเจิด
โพธิ์รี (ฝักมีด, คีรีมาศ)
7. งานอื่น ๆ — ครูอนันต์ เอี่ยมทุ่ง (น้ำตาลโตนด, คีรีมาศ)

ภาคผนวก ข ที่มาของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้เรียบเรียงจากรายงานฉบับสมบูรณ์ 2 เล่ม ได้แก่

เล่มที่ 1 "โครงการการศึกษาและสำรวจพลังแห่งการสร้างสรรค์ของช่างศิลป์ท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย เพื่อการยกระดับคุณค่าและพัฒนาอย่างยั่งยืน" (พ.ศ. 2565) ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ ศรีสัชนาลัย สวรรคโลก และเมืองสุโขทัย พบช่างศิลป์ 101 คน

เล่มที่ 2 "โครงการศึกษาช่างศิลป์ถิ่นสุโขทัย เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน" (พ.ศ. 2566) ครอบคลุมพื้นที่ 6 อำเภอที่เหลือ คือ ท่งเสี้ยน บ้านด่านลานหอย กงไกรลาศ คีรีมาศ ศรีนคร และศรีสำโรง พบช่างศิลป์ 24 คน

ทั้งสองโครงการดำเนินการภายใต้โครงการขับเคลื่อนการวิจัยและพัฒนาบุคลากรการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ตามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือระหว่างสำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม กับสถาบันวิทยาลัยชุมชน โดยใช้แบบสำรวจ การสัมภาษณ์เชิงลึก และแผนที่ทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูล

ภาพประกอบและแผนที่ทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้เป็นภาพบันทึกภาคสนามจากรายงานทั้งสองเล่ม

ผู้อ่านที่ต้องการรายละเอียดเชิงลึก เช่น ระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลแบบสำรวจฉบับเต็ม ตารางข้อมูลช่างรายบุคคล และรายละเอียดหลักสูตรสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากรายงานฉบับสมบูรณ์ทั้งสองเล่ม